

KOMPARATIVNA ANALIZA UTICAJA STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA NA STRUKTURU I SPECIJALIZACIJU SRPSKOG I MAĐARSKOG IZVOZA

Srđan M. Boljanović

✉ s.boljanovic@yahoo.com

UDK
339.727.22
(497.11+439)
Pregledni rad

Apstrakt: Strane direktne investicije mogu uticati na strukturu i specijalizaciju izvoza zemlje domaćina direktno, ukoliko se proizvodi preduzeća sa stranim vlasništvom razlikuju od postojeće izvozne strukture, i indirektno, putem efekata preliivanja. Uticaj stranih direktnih investicija na strukturu i specijalizaciju izvoza zemlje domaćina zavisi od nivoa i vrste stranih direktnih investicija, sektorske distribucije, tehnologije koja se koristi u proizvodnji, kao i apsorpcione sposobnosti domaćih preduzeća. Strane direktne investicije u Srbiji su u prethodnom periodu bile u najvećoj meri usmerene u tržišno orijentisane aktivnosti koje pripadaju tercijarnom sektoru što nije doprinelo rešavanju problema sa permanentnim spoljnotrgovinskim deficitom. Cilj rada je da na osnovu komparativne analize uticaja stranih direktnih investicija na strukturu i specijalizaciju srpskog i mađarskog izvoza ukaže na značaj stranih direktnih investicija za podizanje nivoa izvozne konkurentnosti i određivanje stepena izvozne specijalizacije koja pozitivno utiče na valorizaciju izvoza i rešavanje problema sa spoljnotrgovinskim deficitom.

Primljeno:
13.12.2011.
Prihvaćeno:
28.01.2013.

Ključne reči: strane direktne investicije, struktura izvoza, specijalizacija izvoza, konkurentnost

Uvod

Srbija poput ostalih zemalja jugoistočne Evrope svoj ekonomski rast bazira na visokom nivou potrošnje, rastu usluga, kreditnoj ekspanziji banaka i inostranom zaduživanju. Permanentni deficit tekućeg računa posledica je spoljnotrgovinskog deficita koji je odraz niske konkurentnosti. U prethodnom periodu, strane direktne investicije u Srbiji su bile pretežno usmerene u profitabilne aktivnosti koje su tržišno orijentisane i pripadaju tercijarnom sektoru: finansijsko posredovanje, trgovina na veliko i malo, poslovi sa nekretninama, telekomunikacije. Na taj način strane direktne investicije ne

samo da ne doprinose stvaranju uslova za jačanje izvoznog sektora, već vrše direktan (putem kreditne ekspanzije) i indirektan uticaj na generisanje potrošnje i kreiranje aktuelnog modela ekonomskog rasta što se negativno odražava na spoljnotrgovinski bilans. Za razliku od Srbije i ostalih zemalja jugoistočne Evrope, tranzicione zemlje centralne Evrope, poput Mađarske i Češke bile su u tranzicionom periodu mnogo uspešnije u privlačenju stranih direktnih investicija u sektor prerađivačke industrije (pretežno izvozno orijentisanih *grinfild* investicija) koje su uticale na rešavanje problema sa permanentnim deficitima spoljnotrgovinskog bilansa kao i na promenu strukture i specijalizaciju izvoza.

Strane direktne investicije utiču na promenu strukture i specijalizaciju izvoza direktno i indirektno. Direktan uticaj postoji ukoliko se preduzeća sa stranim vlasništvom razlikuju od postojeće strukture izvoza zemlje domaćina. Indirektan uticaj na strukturu izvoza, strane direktne investicije vrše pomoću efekata prelivanja: demonstracionim efektom, transferom savremene tehnologije i znanja, podizanjem nivoa razvoja humanog kapitala, povećanjem nivoa konkurencije kao i uključivanjem domaćih dobavljača inputa u globalne distributivne mreže. Pored toga, multinacionalne kompanije u svojoj zemlji mogu lobirati za povoljniji tretman izvoza zemalja u kojoj su locirane njihove afilijacije, što može smanjiti troškove ulaska na strano tržište za domaće proizvođače i uticati na obim izvoza (Vukšić 2006, 11). Uticaj stranih direktnih investicija na strukturu i specijalizaciju izvoza zavisi od više faktora kao što su : **kumulativni nivo stranih direktnih investicija, vrsta stranih investicija** (*grinfild* investicije direktno utiču na povećanje nivoa bruto investicija za razliku od akvizicija i kupovina vezanih za proces privatizacije gde suštinski samo dolazi do promene vlasništva), **sektorska distribucija** (samo investicije u sektor razmenljivih dobara mogu uticati na promenu strukture izvoza), **vrsta tehnologije** koju preduzeća sa stranim vlasništvom koriste u proizvodnji i **apsorpciona sposobnost domaćih preduzeća**.

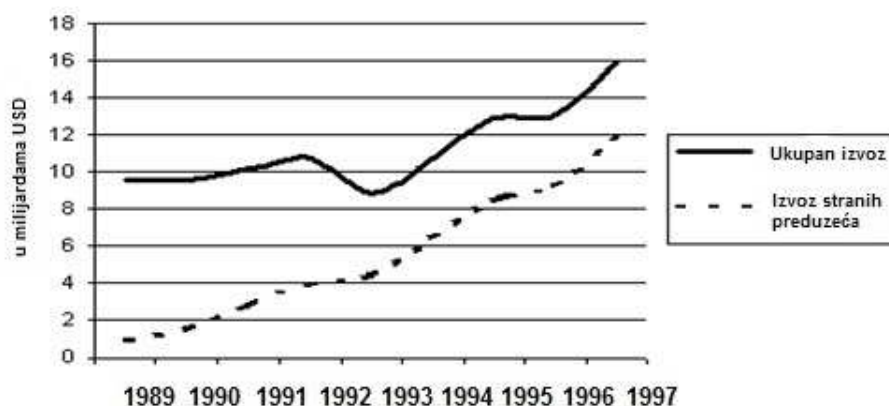
Uticaj stranih direktnih investicija na strukturu i specijalizaciju izvoza analiziraće se na osnovu komparativne analize uticaja stranih direktnih investicija na strukturu i specijalizaciju srpskog i mađarskog izvoza. Za izbor Mađarske kao zemlje sa kojom će se izvršiti komparativna analiza srpskog izvoza zaslužni su sledeći faktori: **visok priliv stranih direktnih investicija** koji je posebno u početnom periodu tranzicije bio usmeren u prerađivačku industriju, **investicije u sektor prerađivačke industrije** su bile usmerene u one aktivnosti koje su **izvozno orijentisane** i koje imaju ulogu multiplikatora opšte ekonomske i privredne aktivnosti (kao što su, na primer, investicije u mašinogradnju, elektroindustriju automobilsku industriju), investicije u sektor prerađivačke industrije su pretežno bile ***grinfild investicije*** koje direktno utiču na povećanje nivoa bruto investicija.

1. Komparativna analiza uticaja stranih direktnih investicija na strukturu srpskog i mađarskog izvoza

Pre početka tranzicionog procesa nivo stranih direktnih investicija u Mađarskoj i ostalim zemljama centralne i istočne Evrope je bio zanemarljiv, a samim tim i njihov značaj i učešće u trgovini ovih zemalja. Raspadom Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć i početkom procesa tranzicije došlo je do značajnog pada trgovinske razmene među tranzicionim zemljama centralne i istočne Evrope i do promene geografske usmerenosti trgovinskih tokova. Evropska unija postaje značajan trgovinski partner, a to najbolje ilustruje činjenica da je 1984. godine udeo ukupnog izvoza ovih zemalja koji je išao u Evropsku uniju bio svega 30%, a 1993. godine čak 60%. Uspeh na zapadnim tržištima, na kojima su konkurencija i zahtevi po pitanju kvaliteta na daleko višem nivou nego u tranzicionim zemljama, zavisio je u velikoj meri od sposobnosti zemalja da izvrše promenu strukture i specijalizaciju izvoza, a strane direktne investicije su imale veoma značajnu ulogu u tom procesu. U početnoj tranzicionoj recesiji učešće evropskih zemalja u tranziciji u svetskom robnom izvozu je opao sa 3,1% u 1990. godini na 2,7% 1991. godine, da bi od tada neprestano rastao (Stanišić 2008, 330).

Geografska preorijentacija mađarskog izvoza počela je još osamdesetih godina, a drastično se ubrzala početkom tranzicije (1990. godine 1/3 mađarskog izvoza je išla u EU, a 1996. godine više od 2/3 izvoza je išlo u EU). Mađarska je u početnoj fazi tranzicije privukla znatan nivo stranih direktnih investicija (što je još važnije grinfild investicija) u industrijski sektor koje su bile izvozno orijentisane što se najbolje može videti na **grafikonu 1**. Sa **grafikona 1** se jasno uočava porast udela preduzeća sa stranim vlasništvom u ukupnom izvozu (sa 10.41% 1989. godine na 74.21% u 1997. godini).

Grafikon 1: Izvoz Mađarske u periodu 1989-1997. godina

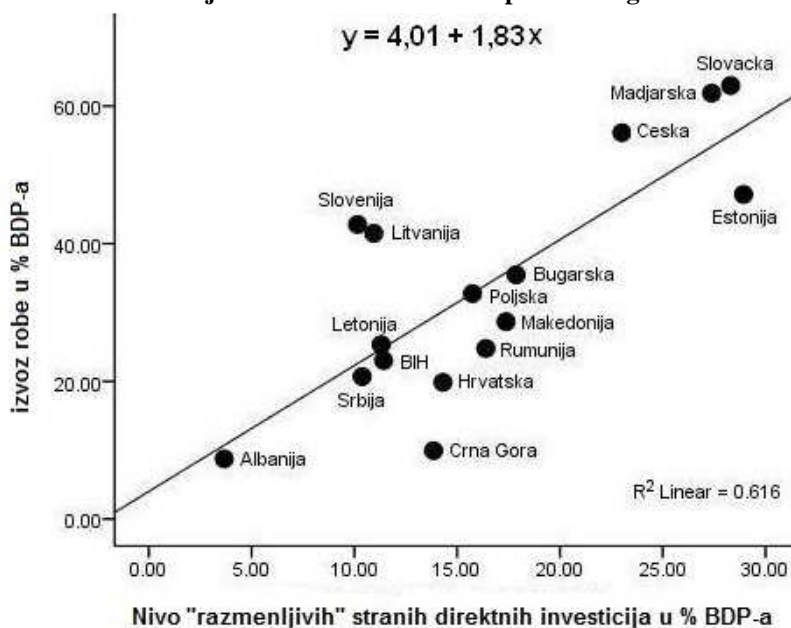

Izvor: Kaminski, Riboud, 1999, 21

Zemlje koje imaju više uspeha u privlačenju stranih direktnih investicija u sektor razmenljivih dobara (pod „razmenljivim“ stranim direktnim investicijama se smatraju one koje su usmerene u sektor prerađivačke industrije, poljoprivredu i rudarstvo), mogu znatno poboljšati svoj spoljnotrgovinski bilans, jer su samo ove vrste investicija izvozno orijentisane i mogu uticati na izvoznu ekspanziju, kao i na promenu strukture i specijalizacije izvoza.

Odnos između stranih direktnih investicija u proizvodnji razmenljivih dobara („razmenljive” strane direktne investicije) i izvoza, kada su zemlje centralne i istočne Evrope u pitanju prikazan je na **grafikonu 2** i zasniva se na podacima o kumulativnom nivou stranih direktnih investicija na kraju 2009. godine i izvozu robe ostvarenom u toj godini. Kumulativni nivo „razmenljivih“ stranih direktnih investicija u procentima BDP-a proračunat je na osnovu podataka o kumulativnom nivou stranih direktnih investicija u procentu BDP-a (izvor - Unctadstat) i podataka o sektorskoj distribuciji ukupnih stranih direktnih investicija (izvor - centralne banke zemalja centralne i istočne Evrope), dok su podaci o izvozu robe u procentu BDP-a preuzeti iz statistike Svetske banke.

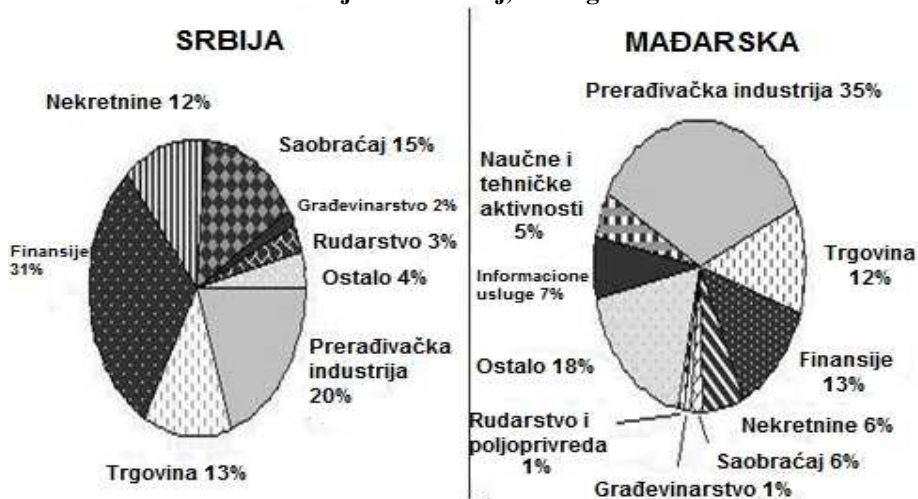
Grafikon 2: Odnos između „razmenljivih” stranih direktnih investicija i izvoza zemalja centralne i istočne Evrope u 2009. godini

Izvor: Kalkulacija autora na osnovu podataka Unctadstata (<http://unctadstat.unctad.org/>) i Svetske Banke (<http://www.worldbank.org/>)

Pearsonov koeficijent korelacije iznosi $r = 0.785$ ($n = 16$, $p < 0.05$), što znači da se radi o veoma snažnoj pozitivnoj korelaciji među varijablama. Koeficijent determinacije $r^2 = 0.616$, što znači da se 61.6 % varijacije izvoza može objasniti pomoću kumulativnog nivoa stranih direktnih investicija (jednačina regresije pokazuje da promena nivoa stranih direktnih investicija za 1% povećava nivo izvoza za 1,83%). Sa grafikona se takođe može uočiti da Srbija spada u zemlje sa veoma niskim nivoom „razmenljivih” stranih direktnih investicija u odnosu na BDP i niskim izvozom u odnosu na BDP (samo Albanija ima manji nivo razmenljivih stranih direktnih investicija u odnosu na BDP). Mađarska, Slovačka, Češka i Estonija koje imaju najveći nivo „razmenljivih” stranih direktnih investicija u odnosu na BDP imaju i najveći izvoz u odnosu na BDP. Sa **grafikona 3** na kome je prikazana struktura kumulativnog nivoa stranih direktnih investicija Srbije i Mađarske na kraju 2009. godine možemo uočiti da u slučaju Srbije nivo „razmenljivih” stranih direktnih investicija čini samo 23,7 % ukupnih stranih ulaganja (20% prerađivačka industrija, 3% rudarstvo i 0,7% poljoprivreda), dok u slučaju Mađarske udeo „razmenljivih” stranih direktnih investicija iznosi 36% ukupnih stranih investicija. Pored toga što direktno utiču na izveznu ekspanziju, „razmenljive“ strane direktne investicije utiču na povećanje nivoa konkurencije i na mogućnost povezivanja domaćih dobavljača inputa u globalne distributivne mreže.

Grafikon 3: Komparativni prikaz stanja stranih direktnih investicija u Srbiji i Mađarskoj, 2009. godina

Izvor: Narodna Banka Srbije (<http://www.nbs.rs>) i Hungarian National Bank (<http://www.mnb.hu>)

U zavisnosti od vrste industrijske grane u koju se ulaže, zavisice i vrsta tehnologije koja se transferiše ka stranoj afilijaciji i mogućnost za difuziju, tj. prelivanje tehnologije ka domaćim preduzećima (bilo vertikalno bilo

horizontalno), što ima veoma važne implikacije na strukturu i specijalizaciju izvoza zemlje domaćina. Industrije u kojima se koristi visoka tehnologija imaju učešće preko 30% u ukupnoj proizvodnji u 14 od 16 zemalja zapadne Evrope, dok u slučaju zemalja centralne i istočne Evrope samo polovina zemalja ispunjava ovaj kriterijum (Olteanu 2006, 3). Tehnološka struktura priliva stranih direktnih investicija u prerađivačkoj industriji, predstavljena u **tabeli 1**, dobijena je na osnovu podataka o strukturi priliva stranih direktnih investicija po granama delatnosti na kraju 2010. godine (za Srbiju su korišćeni podaci NBS-a o prilivu stranih direktnih investicija po granama delatnosti u periodu 2004-2010. godina) i tehnološke klasifikacije proizvodnih i uslužnih grana koju koristi OECD (OECD 2003). Iz **tabele 1** može se primetiti da je Mađarska bila mnogo uspešnija u privlačenju stranih investicija koje koriste visoku i srednje visoku tehnologiju, dok u slučaju Srbije najveći deo predstavljaju investicije u one grane u kojima se koristi niska tehnologija. Bolja tehnološka struktura stranih direktnih investicija znači da dolazi do transfera savremene tehnologije čime se stvaraju uslovi za ostvarivanje pozitivnih efekata po osnovu preliivanja tehnologije. Po ocenama Svetskog ekonomskog foruma, u aktuelnom izdanju *Global Competitiveness Reporta* (WEF 2011), Mađarska je po transferu tehnologije po osnovu stranih direktnih investicija rangirana kao jedanaesta, a Srbija na 110. mestu od ukupno 142 zemlje.

Tabela 1: Komparativni prikaz tehnološke strukture stranih direktnih investicija u prerađivačkoj industriji

Srbija		Mađarska	
Visoka tehnologija	2.01%	Visoka tehnologija	18.31%
Srednje visoka tehnologija	34.19%	Srednje visoka tehnologija	44.38%
Srednje niska tehnologija	27.14%	Srednje niska tehnologija	23.33%
Niska tehnologija	36.66%	Niska tehnologija	13.99%

Izvor: Kalkulacija autora, na osnovu podataka Narodne banke Srbije (<http://www.nbs.rs>) i Hungarian National Bank (<http://www.mnb.hu/>)

Privlačenjem stranih direktnih investicija u sektor razmenljivih dobara, Mađarska je uspela da promeni ne samo strukturu izvoza, već i strukturu uvoza, što se može videti ako se analiziraju podaci iz **tabela 2 i 3**. Iz **tabele 2** se može uočiti da u periodu 1990-1995. godina nije došlo do značajnije promene strukture izvoza. Drastična promena u strukturi izvoza nastala je u periodu 1995-2000. godina kada je udeo gotovih proizvoda u ukupnom izvozu povećan sa 65.9% na 86.1% , od čega je posebno impozantan rast udela mašina i transportne opreme sa 25.2% na 59.6%. Promena strukture izvoza ka proizvodima višeg stepena obrade i veće dodate vrednosti zahteva osavremenjivanje procesa proizvodnje, primenu nove tehnologije, implementaciju savremenih metoda upravljanja i kontrole, što je u slučaju Mađarske omogućeno većim prilivom stranih direktnih investicija u

industrijski sektor (oko 40% ukupnog priliva stranih direktnih investicija u Mađarskoj u periodu 1990-1996. godina predstavljaju investicije u industrijski sektor). Prisustvo velikih multinacionalnih kompanija i pristup njihovim distribucionim kanalima odigralo je značajnu ulogu u uključivanju i proizvodnih kapaciteta lociranih u Mađarskoj u međunarodnu proizvodnu i trgovinsku mrežu, a kao primer takvih kompanija mogu se navesti IBM, Philips, General Motors, Volkswagen, General Electric, Suzuki itd.

Tabela 2: Struktura izvoza Mađarske po glavnim grupama proizvoda SMTK, rev.3

	1990	1995	2000	2005	2009
Hrana	22.8	20.7	7.3	6.2	7.5
Poljoprivredne sirovine	2.8	2.3	1	0.6	0.6
Goriva	3.1	3	1.6	2.6	2.5
Rude i metali	5.9	4.8	2.2	1.9	1.5
Gotovi proizvodi	62.8	65.9	86.1	85	87.9
Hemijski proizvodi	12.4	11	6.1	7.9	8.2
Mašine i transportna oprema	25.6	25.2	59.6	59.7	62.2
Razni gotovi proizvodi	24.7	29.7	20.4	17.5	17.4
Neraspoređeno	2.6	3.3	3.7	0	0

Izvor: UNCTAD 2000-2010.

U periodu 2000-2009. godina, kao što se može uočiti iz **tabele 2**, nije došlo do značajnije promene strukture izvoza. Zabeležen je blagi porast udela gotovih proizvoda u ukupnom izvozu sa 86.1% na 87.9% od čega je udeo mašina i transportne opreme povećan sa 59.6% na 62.2%. Ovakva pojava se može posmatrati kao prirodan proces i posledica je činjenice da se struktura mađarskog izvoza približila svom punom potencijalu, a to najbolje ilustruje činjenica da je mađarski izvoz postao veoma sličan po strukturi izvoza zapadnih zemalja.

Tabela 3: Struktura uvoza Mađarske po glavnim grupama proizvoda SMTK, rev.3

	1990	1995	2000	2005	2009
Hrana	7.6	5.7	2.9	4.1	4.9
Poljoprivredne sirovine	3.6	3	4.5	1.1	1
Goriva	14.2	11.9	1.8	10.1	10.2
Rude i metali	3.8	4.3	2.7	1.9	2
Gotovi proizvodi	70.4	75.1	83.9	77.5	81.9
Hemijski proizvodi	14.9	14.5	8.6	9.1	10
Mašine i transportna oprema	20.8	30.1	50.9	49.8	51.5
Razni gotovi proizvodi	34.6	30.5	24.3	19.5	20.4
Neraspoređeno	0.4	0	4.2	5.3	0

Izvor: UNCTAD 2000-2010.

Promena strukture izvoza zahtevala je prethodno promene strukture uvoza što se može videti iz **tabele 3**. Za razliku od izvoza, struktura uvoza se promenila u početnoj fazi tranzicije (period 1990-1995. godina), a posebno je uočljivo povećanje udela mašina i transportne opreme u ukupnom uvozu sa 20.8 % na 30.1%. Ova pojava je očekivana, jer je tranzicione zemlje centralne i istočne Evrope karakterisao visok nivo neproduktivnog kapitala (fizički i moralno zastarele mašine i opreme), pa je uvoz modernih mašina i opreme predstavljao preduslov za smanjivanje tehnološkog jaza i povećanje konkurentnosti. Međutim, uvoz savremene tehnologije nije odmah doveo do promene u strukturi izvoza, što se može objasniti činjenicom da je za izgradnju novih proizvodnih kapaciteta (ili osavremenjivanje već postojećih) i započinjanje proizvodnje potrebno odgovarajuće vreme. Najveća promena u strukturi mađarskog uvoza nastala je u istom periodu kada i drastična promena u strukturi izvoza (u periodu 1995-2000. godina). Udeo mašina i transportne opreme povećan je sa 30.1 % na 50.9% što se nije bitno promenilo tokom perioda 2000-2009. godina, a to važi i za struktura uvoza u celini.

Za razliku od Mađarske koja je uspeła da značajno poboljša konkurentnost, a samim tim i strukturu izvoza, Srbija nije imala uspeha u tom procesu. Struktura srpskog izvoza se najbolje može sagledati na osnovu podataka iz **tabele 4**. Struktura izvoza 1990. godine (podaci iz 1990. godine odnose se na SFR Jugoslaviju, a iz 1995. i 2000. godine na SR Jugoslaviju) je bila daleko povoljnija nego što je struktura izvoza 20 godina kasnije. Pogoršanje strukture srpskog izvoza u periodu 1990-2000. godina posledica je opšte političke, društvene i ekonomske situacije i sankcija Ujedinjenih Nacija. Za razliku od Mađarske koja je u prvih 10 godina tranzicije drastično poboljšala strukturu svog izvoza, tranzicioni proces u Srbiji bez obzira na priliv stranih direktnih investicija nije doveo do promene u strukturi izvoza što se može uočiti posmatranjem podataka koji se odnose na period od 2000-2009. godina.

Tabela 4: Struktura izvoza Srbije po glavnim grupama proizvoda SMTK, rev.3

	1990*	1995**	2000**	2005	2009
Hrana	7.3	28.2	17	19.8	22.8
Poljoprivredne sirovine	4.3	4	5.7	3	1.5
Goriva	2.5	2.1	0.3	3.7	4.7
Rude i metali	8.9	14.8	15.6	9.2	7.1
Gotovi proizvodi	76.7	49	61.4	64.2	62.5
Hemijski proizvodi	9.6	9	8.4	11	7.9
Mašine i transportna oprema	29.9	12.1	12.5	9.9	17.8
Razni gotovi proizvodi	37.2	27.9	40.5	43.3	36.8
Neraspoređeno	0.3	1.9	0	0.1	1.4

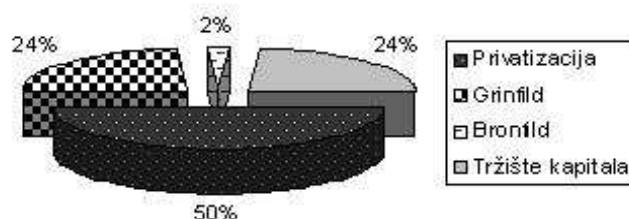
*SFRJ,**SRJ

Izvor: UNCTAD 2000-2010.

Za razliku od Mađarske, gde je zabeležen znatan nivo grinfild investicija, u Srbiji je najveći udeo stranih investicija vezan za proces privatizacije (što se može videti sa **grafikona 4**) čime ne dolazi do direktnog povećanja nivoa bruto investicija s obzirom da u suštini dolazi samo do promene vlasništva. Nažalost, priliv kapitala po osnovu privatizacije, nije iskorišćen u investicione svrhe, već je iskorišćen prvenstveno za potrebe potrošnje, pa na ovaj način nije došlo ni do indirektnog uticaja ovakve vrste stranih direktnih investicija na nivo bruto investicija. Uspešnim restrukturiranjem privatizovanog preduzeća moguće je uticati na povećanje nivoa produktivnosti, obima proizvodnje i izvoza, ali nema mnogo pozitivnih primera iz prakse kada je Srbija u pitanju. Takođe, ovakve investicije ne doprinose ni stvaranju novih vertikalnih veza sa domaćim preduzećima s obzirom da postojeća saradnja i rutina znatno snižava troškove koordinacije, pa je mala verovatnoća da će sa promenom vlasništva preduzeća doći do kidanja dugotrajnih poslovnih veza. Samim tim ni domaća preduzeća nisu u velikoj meri motivisana da znatno unaprede kvalitet proizvoda i usluga, efikasnost i produktivnost.

Grafikon 4: Priliv stranih direktnih investicija u periodu 2000-2007. godina prema vrsti investicije

Izvor: Petrović, Stanković 2009,18

Nepovoljna tehnološka struktura priliva stranih direktnih investicija uz nizak apsorpcioni kapacitet domaćih preduzeća, usled manjeg ulaganja u istraživanje i razvoj (prema oceni Svetskog ekonomskog foruma Srbija je po nivou tehnološke apsorpcije domaćih preduzeća rangirana na 136.mestu) i slaba saradnja domaćih dobavljača inputa sa stranim afilijacijama¹, nisu doprineli značajnim pozitivnim efektima preliivanja tehnologije niti uključivanju domaćih dobavljača inputa u globalne distributivne mreže. Poređenjem **tabela 2 i 4**, može se uočiti da je struktura izvoza Srbije na kraju prve decenije XXI veka veoma slična strukturi mađarskog izvoza pre 20 godina i da Srbija svoju konkurentnost bazira na proizvodima nižeg stepena obrade i manje dodate vrednosti.

¹ Strane afilijacije u velikoj meri koriste inpute koje nisu dostupni u Srbiji, na uzorku 27 najvećih izvoznika među preduzećima sa stranim vlasništvom iz industrijskog sektora u 2010. godini zabeležen je izvoz od 2.837 miliona dolara a uvoz 2.445 miliona dolara - izvor: kalkulacija na osnovu podataka dobijenih od Privredne komore Srbije, na lični zahtev autora

Struktura uvoza je kao i u slučaju izvoza znatno pogoršana u odnosu na period od pre 20 godina što se može videti iz **tabele 5**.

Tabela 5: Struktura uvoza Srbije po glavnim grupama proizvoda SMTK, rev. 3

	1990*	1995**	2000**	2005	2009
Hrana	12	14.2	9.3	7.1	16
Poljoprivredne sirovine	4.7	4.1	3.5	1.5	1.3
Goriva	17	13.9	20.1	19.4	14.8
Rude i metali	3.6	7.1	3.6	6.2	3.8
Gotovi proizvodi	62.3	59.8	57.8	65.5	55
Hemijski proizvodi	12.5	14.3	14.6	14	12.7
Mašine i transportna oprema	26.6	19.4	21.1	25.7	20.3
Razni gotovi proizvodi	23.2	26.1	22.1	25.8	22
Neraspoređeno	0.4	0.9	5.7	0.3	9.1

Izvor: UNCTAD 2000-2010.

*SFRJ,**SRJ

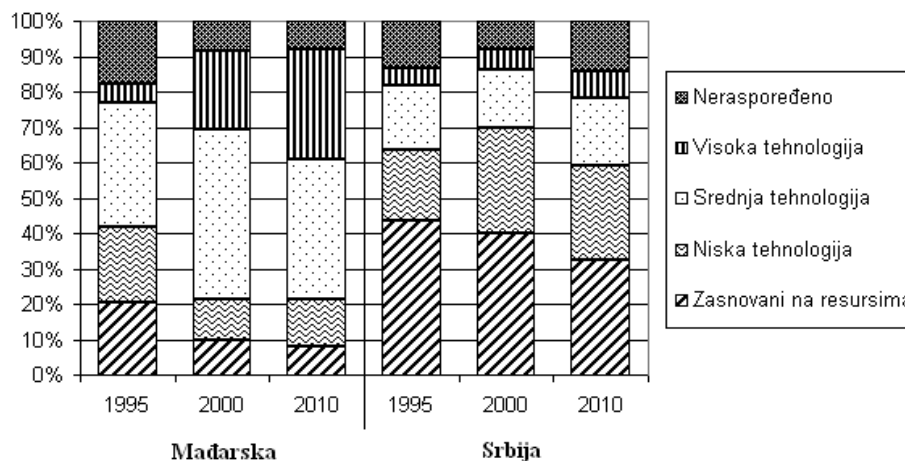
Očekivalo se da će početkom procesa tranzicije doći do povećanja udela mašina i transportne opreme u ukupnom uvozu, u cilju osavremenjivanja proizvodnih kapaciteta i smanjivanja tehnološkog jaza za razvijenim zemljama. Međutim, podaci iz tabele sugerišu da se to nije dogodilo, jer se udeo mašina i transportne opreme kreće konstantno oko 20% ukupnog uvoza. Analizirajući podatke o strukturi uvoza u periodu 2000-2009. godina moglo bi se uočiti da čak postoji pogoršanje uvozne strukture, s obzirom da postoji smanjenje udela goriva i sirovina koje su neophodne za industrijsku proizvodnju, ali treba imati u vidu da je i svetska ekonomska kriza imala uticaja na takve tendencije.

Za proizvodnju cenovno i kvalitativno konkurentnih proizvoda višeg stepena obrade (finalizacije) neophodna je primena savremne tehnologije koja dovodi do porasta ponude, smanjivanja troškova proizvodnje, efikasnije upotrebe faktora proizvodnje, poboljšanja karakteristika proizvoda i rasta izvoznih prihoda. Na **grafikonu 5** prikazana je tehnološka struktura izvoza Mađarske i Srbije koja je urađena na osnovu podataka o strukturi izvoza po robnim grupama SMTK (za metodologiju pogledati - Hungarian National Bank 2009, 34-35). Proizvode koji su zasnovani na resursima i upotrebi niske tehnologije karakteriše niži stepen finalizacije i manja dodata vrednost, dok proizvode zasnovane na visokoj tehnologiji karakteriše viši stepen finalizacije i veća dodata vrednost što ima uticaj na ukupnu vrednost izvoza.

Posmatrajući **grafikon 5** može se uočiti da je u slučaju Mađarske kvalitet izvoza značajno unapređen u periodu 1995-2000. godina gde je posebno uočljiv rast proizvoda zasnovanih na srednjoj i visokoj tehnologiji i opadanje udela proizvoda u čijoj proizvodnji se koristi niska tehnologija. U periodu 2000-2010.

godina, takođe je zabeleženo kvalitativno poboljšanje strukture izvoza (što nismo mogli da uočimo posmatranjem samo strukture izvoza po glavnim grupama proizvoda SMTK) povećavanjem udela proizvoda zasnovanih na visokoj tehnologiji. U slučaju Srbije može se uočiti velika razliku u odnosu na tehnološku strukturu mađarskog izvoza, jer se najveći deo proizvoda zasniva na resursima i na upotrebi niske tehnologije. U 2000. godini oko 70% srpskog izvoza su predstavljali proizvodi niže faze finalizacije, dok je u 2010. godini udeo ovih proizvoda nešto ispod 60% (za poređenje u Mađarskoj u 2010. godini udeo ovih proizvoda je ispod 20%). Moglo bi se uočiti da je došlo do blagog poboljšanja kvaliteta srpskog izvoza, a isti zaključak se može dobiti posmatranjem udela proizvoda zasnovanih na visokoj tehnologiji (zabeležen je blagi rast sa 5.80% na 7.74%).

Grafikon 5: Tehnološka struktura izvoza Mađarske i Srbije

Izvor: Kalkulacija autora na osnovu podataka Unctadstata

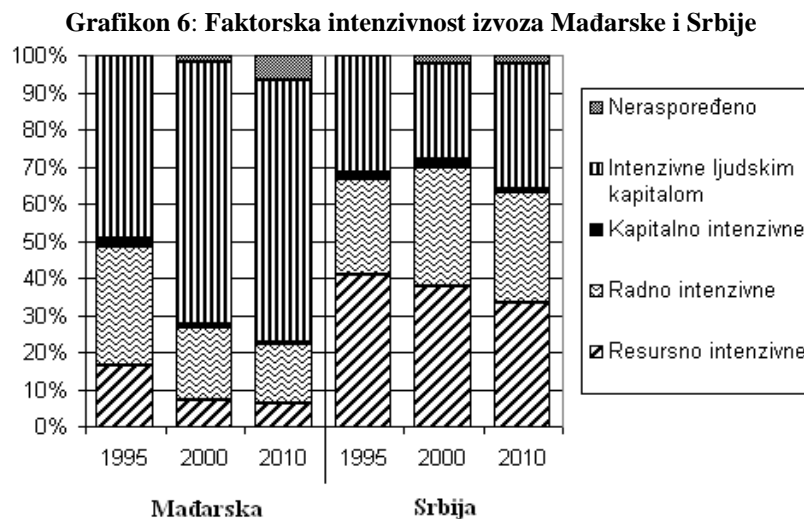
(<http://unctadstat.unctad.org>) i UNComtradea (<http://comtrade.un.org/db/>)

Rast srpskog izvoza u proteklim godinama nije praćen znatnim poboljšanjem njegove kvalitativne strukture, već forsiranjem proizvoda u čijoj se proizvodnji koristi niska tehnologija, a situacija podseća na početak osamdesetih, kada je teška platno-bilansna situacija praktično promovisala politiku „izvoza po svaku cenu“. Poređenjem tehnološke strukture srpskog izvoza sa **tabelom 1** (tehnološka struktura priliva stranih direktnih investicija u prerađivačkoj industriji) moglo bi se uočiti da postoje velike sličnosti s obzirom da je i u slučaju stranih direktnih investicija najveći deo ulaganja bio u sektore u kojima se koristi niska i srednje niska tehnologija. Zbog ovakve strukture izvoza Srbija je poput ostalih zemalja CEFTA, ranjiva na „cenovni rat“ sa konkurencijom iz drugih regiona. Proširivanje industrijske baze i produbljivanje liberalizacije uslužnog sektora (liberalizacija je neophodna kako bi se povećala

konkurentnost proizvodnog sektora) trebalo bi da predstavljaju ključne elemente strategije održivog rasta Srbije (Kovačević 2009,76).

Prema Heckscher-Ohlinovom modelu, u zavisnosti od raspoloživosti faktora proizvodnje (zemlje, radne snage i kapitala), zemlja će izvoziti onu robu u čijoj proizvodnji se više koristi faktor kojim obiluje, a uvoziće robu u čijoj proizvodnji se više koriste faktori koji su u zemlji retki. S obzirom na činjenicu da zemlje u tranziciji karakteriše obilje jeftine radne snage i bogatstvo prirodnim resursima, moglo se očekivati da će izvoz ovih zemalja biti uglavnom sačinjen od proizvoda u čijoj proizvodnji dominira upotreba prostog rada i prirodnih resursa. Faktorska struktura mađarskog izvoza u početnoj fazi tranzicije potvrdila je Heckscher-Ohlin hipotezu, s obzirom da se najveći deo izvoza sastojao iz proizvoda koji su radno i resursno intenzivni. Drastičan zaokret ka proizvodima koji su kapitalno intenzivni i intenzivni ljudskim kapitalom nastao je zahvaljujući prilivu stranih direktnih investicija koje su donele kapital sa ciljem da iskoriste znatan nivo visoko kvalifikovane radne snage koji je bio dostupan po niskim cenama rada (u odnosu na cene rada u zapadnim zemljama).

Faktorska intenzivnost izvoza Mađarske i Srbije (koja kao i tehnološka struktura izvoza, predstavlja meru kvaliteta izvoza, ali iz nešto drugačijeg ugla) prikazana je na **grafikonu 6**. Prilikom izrade **grafikona 6** korišćena je Legler-Schulmeister metodologija (Jefferson Institute 2003, 118-119), sa naglaskom da se ova metodologija koristi isključivo za analizu faktorske intenzivnosti izvoza prerađivačke industrije (analizom se ne obuhvata izvoz primarnog sektora).

Izvor: Kalkulacija autora na osnovu podataka Unctadstata (<http://unctadstat.unctad.org>) i UNComtradea (<http://comtrade.un.org/db/>)

Resursno intenzivne grane podrazumevaju visoko učešće agrarnih i rudnih sirovina (primarnih proizvoda), radno intenzivne grane karakteriše nisko kvalifikovan rad (primer proizvodnja tekstila, kože, papira, obuće), grane intenzivne ljudskim kapitalom su grane u kojima je za proizvodnju neophodan visoko kvalifikovani rad (rad naučnika, inženjera, istraživača), a u kapitalno intenzivne grane su po ovoj metodologiji svrstane kapitalno intenzivne grane koje nisu svrstane u resursno intenzivne i intenzivne ljudskim kapitalom.

Sa **grafikona 6** može se uočiti da je faktorska intenzivnost mađarskog izvoza mnogo povoljnija. U periodu 1995-2000. godina došlo je do drastičnog poboljšanja faktorske intenzivnosti mađarskog izvoza, dok tokom poslednje dekade nije došlo do bitnije promene faktorske intenzivnosti izvoza ni Mađarske ni Srbije. Faktorska intenzivnost srpskog izvoza, u kojoj dominiraju radno i resursno intenzivni proizvodi, izuzetno je nepovoljna i karakteristična je za nerazvijene zemlje.

S obzirom na sve dosad navedene pokazatelje moglo bi se zaključiti da je Mađarska u tranzicionom procesu zahvaljujući reformama, privatizaciji i pre svega prilivu stranih direktnih investicija izvršila promenu, odnosno tranziciju strukture svog izvoza u pravcu proizvoda više faze finalizacije. Do drastične promene strukture izvoza došlo je u relativno kratkom vremenskom periodu od 5 godina. „Tranzicioni proces” u Srbiji praćen je, s druge strane, ne tranzicijom već stagnacijom u promeni strukture uvoza i izvoza. Iz ove perspektive može se postaviti pitanje zašto se tranzicija uopšte sprovodila ako je konkurentnost industrije na istom nivou kao pre početka tranzicije i na koji način je moguće postići bolje rezultate u budućnosti. Da li će Srbija poput zemalja koje su imale više uspeha u tranziciji, ostvariti suštinsku promenu izvozne strukture u pravcu porasta udela proizvoda više faze finalizacije u naredom periodu? Odgovor na ovo pitanje u velikoj meri zavisi od priliva stranih direktnih investicija, njihove vrste i sektorske distribucije. S obzirom da se mogućnost priliva stranih direktnih investicija koje su vezane za proces privatizacije vremenom sužava, neophodno je da se aktivira najkvalitetnija vrsta stranih direktnih investicija - izvozno orijentisane greenfield investicije, a aktuelne tendencije u globalnoj ekonomiji i sporost u izgradnji odgovarajućeg poslovnog ambijenta za strana ulaganja ne uliva veliko poverenje u sposobnost Srbije da u narednom periodu privuče znatan nivo greenfield investicija.

2. Komparativna analiza uticaja stranih direktnih investicija na specijalizaciju srpskog i mađarskog izvoza

Prema teoriji apsolutnih prednosti koju je razvio Adam Smit, države treba da se specijalizuju u izvozu onih proizvoda u čijoj proizvodnji imaju apsolutnu prednost u odnosu na druge države. Specijalizacija u proizvodnji određenih proizvoda zavisi od raspoloživosti prirodnih, ljudskih i tehničkih resursa koje

zemlja poseduje. Više od polovine zapadnih zemalja se specijalizovalo za proizvodnju u kojoj se koristi visoka i srednje visoka tehnologija, dok je to slučaj samo sa 1/3 ukupnog broja zemalja centralne i istočne Evrope (Olteanu 2006, 3). Multinacionalne kompanije su, zahvaljujući prednostima koje pružaju određeni regioni, sve više u iskušenju da lociraju određene faze proizvodnog procesa u različitim zemljama, što dovodi do specifične vrste specijalizacije - specijalizacije po proizvodnim fazama. Intermedijarni proizvodi (rezervni delovi, komponente) se mogu izvoziti u matičnu zemlju multinacionalne kompanije ili u neku od zemalja gde je locirana sledeća faza proizvodnog procesa. Zemlje se, u zavisnosti od raspoloživih faktora, specijalizuju bilo u proizvodnji osnovnih proizvoda niže faze finalizacije, proizvodnji podsklopova i rezervnih delova, kapitalnih dobara ili montaži komponenti finalnog proizvoda.

Tabela 6: Komparativni prikaz 10 robnih grupa SMTK sa najvećim % učešćem u ukupnom izvozu Madarske

Godina: 1995			Godina:2008-2009		
SMTK	Opis	u % izvoza	SMTK	Opis	u % izvoza
334	Ulja od nafte i minerala	3.72	764	Telekomunikaciona oprema	11.60
012	Ostalo meso i jestivi otpaci, sveže, smrznuto	3.72	713	Klipni motori sa unutrašnjem sagorevanjem	8.10
713	Klipni motori sa unutrašnjem sagorevanjem	3.27	781	Putnički automobili	6.20
784	Delovi, pribor za motorna vozila	3.21	752	Mašine za aop jedinice	4.10
773	Oprema za distribuciju električne energije	2.72	761	Televizijski prijemnici	3.90
851	Obuća	2.53	784	Delovi, pribor za motorna vozila	3.70
542	Lekovi	2.27	772	Električni aparati za strujna kola	2.50
842	Ženski kaputi, ogrtači	2.26	773	Oprema za distribuciju električne energije	2.50
778	Električne mašine, aparati, nn	2.23	542	Lekovi	2.50
684	Aluminijum	2.15	778	Električne mašine, aparati, nn	2.20
UKUPNO		28.08	UKUPNO		47.30

Izvor: Unctadstat (<http://unctadstat.unctad.org>) i UNCTAD 2010

Jedan od načina analiziranja stepena izvozne specijalizacije određene zemlje je posmatranje grupe izvoznih proizvoda sa najvećim udelom u ukupnom izvozu. U slučaju Mađarske i Srbije biće posmatrano 10 robnih grupa SMTK sa najvećim udelom u ukupnom izvozu, što je prikazano u **tabelama 6 i 7**. Na osnovu podataka iz **tabele 6** moglo bi se zaključiti da je došlo do povećanja specijalizacije mađarskog izvoza. Udeo 10 robnih grupa SMTK sa najvećim udelom u ukupnom izvozu porastao je sa 28,08 % (1995. godine) na 47,30% (2008-2009). Može se uočiti da 9 od 10 robnih grupa pripada 7. sektoru SMTK (mašine i transportna oprema) za razliku od 1995. godine kada su samo 4 robne grupe bile iz 7. sektora, što potvrđuje prethodne zaključke o promeni tehnološke strukture i faktorske intenzivnosti izvoza. Takođe može se uočiti da su 4 robne grupe iz 7. sektora, koje su 1995. godine bile među 10 najvećih u delu izvoza, zadržale i povećale udeo u ukupnom izvozu, što sugerise da je stranim direktnim investicijama došlo do povećanja specijalizacije i boljeg iskorišćavanja već postojećih komparativnih prednosti. Komparativne prednosti Mađarske, su se međutim, zahvaljujući stranim direktnim investicijama u industrijskom sektoru drastično promenile, što je uticalo na promenu vrste i stepena specijalizacije mađarskog izvoza.

S druge strane, posmatrajući **tabelu 7**, možemo zaključiti da je došlo do smanjenja specijalizacije srpskog izvoza.

Tabela 7: Komparativni prikaz 10 robnih grupa SMTK sa najvećim % učešćem u ukupnom izvozu Srbije

Godina: 1995* (SRJ)			Godina: 2008-2009		
SMTK	Opis	u % izvoza	SMTK	Opis	u % izvoza
682	Bakar	8.24	673	Valjani proizvodi, neplatirani	7.70
058	Voće i proizvodi (osim sokova)	4.86	682	Bakar	3.60
041	Pšenica i napolica, u zrnju	3.84	058	Voće i proizvodi (sem sokova)	2.80
122	Duvan, prerađen	3.43	625	Gume za automobile i sl.	2.40
684	Aluminijum	3.41	893	Proizvodi od plastike, nn	2.30
673	Valjani proizvodi, neplatirani	3.07	851	Obuća	2.20
044	Kukuruz u zrnju	2.41	044	Kukuruz, u zrnju	2.20
821	Nameštaj i delovi	2.40	846	Pribor za obuću od tekstilnih tkanina	2.10
773	Oprema za distribuciju električne energije	2.39	684	Aluminijum	2.10
248	Drvo, prosto obrađeno, i pragovi od drveta	2.27	674	Valjani proizvodi, platirani	2.00
UKUPNO		36.32	UKUPNO		29.40

Izvor: Unctadstat (<http://unctadstat.unctad.org>), UNCTAD 2010

Udeo 10 robnih grupa SMTK sa najvećim udelom u ukupnom izvozu smanjio se sa 36.32 % (1995. godine) na 29.40% (2008-2009. godine), što ukazuje da je nakon spoljnotrgovinske liberalizacije došlo do diverzifikacije izvoza. Ne postojanje prepoznatljivog izvoznog proizvoda sugerira da zemlja nije ovladala proizvodnjom i plasmanom određene grupe proizvoda i da nije došlo do povećanja konkurentnosti izvoza. U isto vreme ova pojava ukazuje na nepostojanje bilo kakve izvozne strategije. Iz **tabele 7** bi se moglo uočiti da se u slučaju srpskog izvoza radi o grupama proizvoda niže faze finalizacije, što potvrđuje prethodne konstatacije o tehnološkoj strukturi i faktorskoj intenzivnosti srpskog izvoza. Niska specijalizacija srpskog izvoza ima i neke pozitivne strane, a one se ogledaju u smanjenoj izloženosti riziku drastičnog pada izvozne aktivnosti usled eksternih šokova i pada tražnje za odgovarajućim izvoznim proizvodima. S obzirom na naznake o produbljivanju svetske ekonomske krize može se očekivati pad industrijske proizvodnje na svetskom nivou, što će uticati na smanjenje tražnje za sirovinama i repromaterijalom i pada njihove cene. S toga može se očekivati negativan uticaj ove pojave na valorizaciju srpskog izvoza, a taj negativni uticaj bi bio još snažniji u slučaju većeg stepena specijalizacije izvoza.

Tabela 8: Učešće 10 robnih grupa sa najvećim udelom u izvozu (2008-2009. godine) u ukupnoj svetskoj trgovini

Srbija				Mađarska			
Opis	u %			Opis	u %		
	2000	2005	2009		2000	2005	2009
Valjani proizvodi, neplatirani	0.47	0.64	0.48	Telekomunikaciona oprema	3.50	3.44	3.08
Bakar	0.52	0.61	0.70	Klipni motori sa u.s.	1.08	1.08	0.84
Voće i proizvodi (sem sokova)	0.09	0.10	0.11	Putnički automobili	4.77	4.67	3.51
Gume za automobile	0.39	0.42	0.46	Mašine za aop jedinice	3.12	2.64	2.11
Proizvodi od plastike, nn	0.85	0.82	0.80	Televizijski prijemnici	0.45	0.55	0.68
Obuća	0.73	0.63	0.65	Delovi za motorna vozila	2.24	2.24	1.83
Kukuruz, u zrnu	0.14	0.11	0.16	Električni aparati za str. kola	1.51	1.36	1.29
Pribor za obuću od tekstilnih tkanina	0.20	0.17	0.17	Oprema za distribuciju el.energije	0.68	0.59	0.59
Aluminijum	0.79	0.76	0.64	Lekovi	1.19	1.99	2.49
Valjani proizvodi, platirani	0.30	0.33	0.30	Električne mašine, aparati	1.62	1.42	1.27
UKUPNO	4.49	4.60	4.48	UKUPNO	20.16	19.97	17.70

Izvor: Kalkulacija autora, na osnovu podataka Unctadstata (<http://unctadstat.unctad.org>)

Analizirajući učešće robnih grupa sa najvećim udelom u izvozu u ukupnoj svetskoj trgovini koje je prikazano u **tabeli 8**, može se uočiti da robne grupe koji imaju najveći udeo u mađarskom izvozu imaju mnogo veće učešće u ukupnoj svetskoj trgovini, što znači da je tražnja za tim proizvodima na svetskom nivou mnogo veća nego u slučaju sa robnim grupama koje imaju najveći udeo u srpskom izvozu. U slučaju srpskog izvoza nije došlo do drastične promene udela ovih robnih grupa u ukupnoj svetskoj trgovini 2000-2009. godina bez obzira na svetsku ekonomsku krizu, što pruža osnovu za donošenje zaključka da elastičnost tražnje za ovim robnim grupama nije visoka. Takođe, nijedna robna grupa ne učestvuje ni 1% u ukupnoj svetskoj trgovini. U slučaju mađarskog izvoza, može se primetiti, da je pod uticajem svetske ekonomske krize došlo do smanjenja učešća određenih robnih grupa (pre svega telekomunikacione opreme, putničkih automobila, mašina za aop jedinice, delova za motorna vozila) u ukupnoj svetskoj trgovini, što znači da je tražnja za ovim grupama proizvoda elastična, dok je, na primer, u slučaju lekova (kod kojih je elastičnost tražnje manja) došlo do povećanja njihovog udela u ukupnoj svetskoj trgovini.

Kao jedan od metoda za analiziranje stepena specijalizacije na nivou celokupnog izvoza, u literaturi se koristi Herfindhall-Hirshmannov indeks koncentracije. Indeks koncentracije uzima vrednosti između 0 i 1. Što je vrednost indeksa koncentracije bliža 0 to je specijalizacija niža, s obzirom da u tom slučaju postoji velika disperzija pojave koja se posmatra. Indeks koncentracije izvoza se dobija pomoću sledeće formule:

$$H_j = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{X}\right)^2} - \sqrt{1/n}}{1 - \sqrt{1/n}}$$

H_j - indeks koncentracije izvoza određene zemlje; x_i - vrednost izvoza određenog proizvoda; X - vrednost ukupnog izvoza; n - broj proizvoda.

Indeksi koncentracije za zemlje centralne i istočne Evrope prikazani su u **tabeli 9**. Indeksi su formirani korišćenjem podataka o onim robnim grupama (SMTK, rev. 3) koji imaju valorizaciju izvoza veću od 100.000 \$ ili učešće u ukupnom izvozu od minimum 0.3%. Iz **tabele 9** se može uočiti da Srbija ima najmanju vrednost indeksa koncentracije od svih zemalja u 2009. godini, što govori o niskoj specijalizaciji i ne postojanju prepoznatljivog proizvoda. Male zemlje po pravilu, usled skromnih resursa i veličine domaćeg tržišta ne mogu da razvijaju sve privredne grane i da ostvare diverzifikaciju izvoza, već se odlučuju za razvijanje onih privrednih grana u kojima mogu da ostvare komparativnu prednost (radi se o radno i resursno intenzivnim granama). Indeksi koncentracije takvih zemalja su po pravilu veći što se može uočiti iz **tabele 9** na primeru Crne Gore i Makedonije kao zemalja sa najvećim indeksom

koncentracije u 2009. godini. Nešto niži indeksi koncentracije u zemljama sa naprednijom izvoznom strukturom objašnjavaju se činjenicom da te zemlje proizvode širok dijapazon gotovih proizvoda, što im omogućava superiorniji položaj na svetskom tržištu u odnosu na ostale zemlje. Struktura izvoza u kojoj dominiraju proizvodi više faze finalizacije omogućava ovim zemljama bolju valorizaciju izvoza, a diverzifikacija izvoza smanjuje izloženost ovih zemalja promenama na svetskom tržištu. Srbija bi s obzirom na njene karakteristike trebalo da spada u grupu zemalja sa većim stepenom koncentracije izvoza, a činjenica da ima najmanji koeficijent koncentracije ne govori o konkurentnosti sprske privrede i o širokom dijapazonu proizvoda koji se mogu ponuditi svetskom tržištu, već o nepostojanju izvozne strategije i prepoznatljivog proizvoda. Iz **tabele 9** takođe se može uočiti, da su se indeksi koncentracije za većinu zemalja pogoršali u odnosu na 2000. Godinu, što se moglo i očekivati s obzirom na rast deficita tekućeg računa koji je promovisao politiku „izvoza po svaku cenu”.

Tabela 9: Indeksi koncentracije i diverzifikacije izvoza zemalja centralne i istočne Evrope

Zemlja	Indeks koncentracije		Indeks diverzifikacije	
	2000	2009	2000	2009
Albanija	0.251	0.121	0.746	0.553
BiH	0.211	0.105	0.663	0.611
Bugarska	0.129	0.107	0.536	0.452
Česka	0.085	0.101	0.426	0.402
Crna Gora		0.274		0.683
Estonija	0.219	0.132	0.579	0.420
Hrvatska	0.140	0.094	0.555	0.433
Letonija	0.209	0.078	0.683	0.446
Litvanija	0.162	0.170	0.553	0.483
Madjarska	0.124	0.138	0.360	0.426
Makedonija	0.183	0.255	0.658	0.636
Poljska	0.077	0.083	0.432	0.427
Rumunija	0.132	0.097	0.550	0.431
Slovačka	0.152	0.158	0.494	0.467
Slovenija	0.105	0.126	0.454	0.443
Srbija	0.104	0.066	0.594	0.524

Izvor: Unctadstat (<http://unctadstat.unctad.org>)

Indeks diverzifikacije izvoza pokazuje koliko se struktura izvoza određene zemlje razlikuje od strukture prosečnog izvoza na svetskom nivou. Indeks diverzifikacije takođe uzima vrednost između 0 i 1 gde vrednosti bliže 1 označavaju veću razliku u odnosu na strukturu prosečnog izvoza na svetskom

nivou. Indeks diverzifikacije predstavlja modifikovan Finger-Kreinin indeks za merenje sličnosti trgovine, a dobija se merenjem apsolutnog odstupanja udela proizvoda u strukturi izvoza zemlje u odnosu na njihov udeo u ukupnoj svetskoj trgovini, što je predstavljeno formulom:

$$S_j = \frac{\sum_i |h_{ij} - h_i|}{2}$$

gde je h_{ij} – udeo proizvoda i u ukupnom izvozu zemlje j , h_i – udeo proizvoda i u ukupnoj svetskoj trgovini.

Iz **tabele 9** se može uočiti da zemlje sa naprednijom strukturom izvoza imaju manje vrednosti indeksa diverzifikacije (Mađarska kao zemlja sa najnaprednijom strukturom izvoza u ovoj grupi zemalja ima uz Češku najmanju vrednost indeksa). Srbija se nalazi među zemljama sa najvećim indeksom diverzifikacije izvoza (veći indeks diverzifikacije imaju samo Albanija, BiH, Crna Gora i Makedonija), što se moglo i pretpostaviti s obzirom na nepovoljnu strukturu srpskog izvoza.

Na osnovu komparativne analize učešća 10 robnih grupa sa najvećim udelom u izvozu, indeksa koncentracije i diverzifikacije jasno je da strane direktne investicije mogu imati značajnu ulogu u promeni specijalizacije izvoza i rešavanju problema vezanih za spoljnotrgovinski deficit. Kada je uloga stranih direktnih investicija u rešavanju problema deficita tekućeg računa u pitanju treba naglasiti da repatrijacija profita po osnovu stranih investicija može da dovede do značajnog odliva kapitala iz zemlje čineći račun dohotka glavnim uzrokom deficita tekućeg računa. Ova pojava je posebno prisutna u onim zemljama koje su imale visok priliv stranog kapitala i kod kojih je prisutan znatan broj preduzeća sa stranim vlasništvom koje smatraju da su dostigla puni tržišni potencijal, pa sve manji deo profita reinvestiraju a sve veći deo čine dividende i raspoređeni profit. Iz tih razloga pored privlačenja stranih direktnih investicija u industrijski sektor, neophodno je stvoriti uslove za domaća ulaganja u industrijski sektor, za izgradnju novih i osavremenjivanje već postojećih proizvodnih kapaciteta, kao i za podizanje nivoa apsorbcione sposobnosti domaćih preduzeća (boljim povezivanjem nauke i privrede i ulaganjem u istraživanje i razvoj) što bi dovelo do stvaranja novih radnih mesta i podizanja nivoa razvoja humanog kapitala.

Zaključak

Komparativna analiza strukture srpskog i mađarskog izvoza po glavnim grupama proizvoda SMTK, tehnološke strukture i faktorske intenzivnosti izvoza pokazala je da dosadašnji priliv stranih direktnih investicija, u slučaju Srbije, nije značajnije uticao na promenu strukture izvoza. Ova pojava je posledica:

nedovoljnog priliva stranih direktnih investicija, u poređenju sa većinom tranzicionih zemalja centralne i istočne Evrope, **nepovoljne sektorske distribucije** (samo je Albanija imala niži nivo „razmenljivih“ stranih direktnih investicija) i **vrste stranih ulaganja** (najveći deo stranih investicija čine akvizicije i kupovine preduzeća u procesu privatizacije). Takođe, **tehnologija** koju koriste preduzeća sa stranim vlasništvom u procesu proizvodnje i **apsorpciona sposobnost domaćih preduzeća** su takvi da nema osnova za pojavu snažnijih pozitivnih efekata prelivanja tehnologije. Kao što se pokazalo na primeru Mađarske, postojanje visoko obrazovanih kadrova je preduslov za privlačenje investicija u one grane u kojima se koristi visoka i srednje visoka tehnologija, pa je jedan od preduslova za buduću promenu strukture srpskog izvoza ulaganje u obrazovanje i nauku, razvoj naučnoistraživačkih centara kao i povezivanje nauke i privrede.

Analiza učešća 10 robnih grupa sa najvećim udelom u izvozu, indeksa koncentracije i diverzifikacije pokazala je da se nivo specijalizacije srpskog izvoza smanjio od početka tranzicionog procesa. Promena izvozne strukture i specijalizacije nije moguća bez upotrebe savremene tehnologije, poboljšanja produktivnosti rada, ulaganja u istraživanje i razvoj, podizanja nivoa razvoja humanog kapitala i korišćenja savremenih znanja iz oblasti marketinga i logistike. Strane direktne investicije mogu da odigraju značajnu ulogu u tom procesu u slučaju da njihov oblik i sektorska distribucija budu u skladu sa potrebama privrede Srbije. Ulaganja u savremenu tehnologiju i opremu, nove proizvodne procese kao i pozitivni efekti prelivanja tehnologije u industriji doprineli bi i rešavanju problema specijalizacije srpskog izvoza koji obeležava prilično disperzivan izvozni asortiman bez prepoznatljivog proizvoda. Zahvaljujući velikom izboru mogućih proizvodnih procesa u domaćoj privredi, intenzivniji priliv stranih direktnih investicija u industrijske kapacitete mogao bi da odredi pravac i stepen buduće izvozne specijalizacije. Kašnjenje u izgradnji odgovarajućeg okruženja za privlačenje stranih investicija, kao i globalna ekonomska kriza, ne ulivaju veliko poverenje u mogućnost Srbije da u bliskoj budućnosti privuče značajan nivo izvozno orijentisanih grinfild investicija, koje bi pomogle u rešavanju problema sa permanentnim spoljnotrgovinskim deficitom.

Literatura

- Hungarian National Bank (2009) *Export structure and export specialisation in Central and Eastern European countries*, Occasional Papers, 81.
- Jefferson Institute (2003) *Konkurentnost privrede Srbije*, Ministarstvo finansija Srbije.
- Kaminski, B. i Riboud, M. (1999) *Foreign investment and restructuring: The evidence from Hungary*, The World Bank Technical Paper No. 453.

- Kovačević, R. (2009) The structural characteristics of world trade and merchandise exports of Serbia, *Economics annals*, 41 (181): 55-91.
- OECD (2003) *OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2003 – Towards a Knowledge-based Economy*.
- Petrović, E, Stanković, J. (2009) Country risk and effects of foreign direct investment, *Economics and Organization*, 6 (1): 9–22.
- Olteanu, D. (2009) *Technological specialisation of production and export in Europe*, National Institute of Economic Research Working Paper 090108.
- Stanišić, N. (2008) Priliv stranih direktnih investicija kao osnovni faktor unapređenja spoljnotrgovinskih performansi evropskih zemalja u tranziciji. *Inostrani kapital kao faktor razvoja zemalja u tranziciji*, 328-346. Kragujevac: Ekonomski fakultet.
- Vukšić, G. (2005) Impact of foreign direct investment on Croatian manufacturing exports. *Financial Theory and Practice*, 29 (2): 131-158.
- UNCTAD (2000-2010) *Handbook of statistics*. UN, New York and Geneva.
- World Economic Forum (2011) *Global competitiveness report 2011-2012*, Geneva.
- UNComtrade, <http://comtrade.un.org/db/> (15.5.2012)
- Unctadstat, <http://unctadstat.unctad.org/> (15.5.2012)
- Narodna banka Srbije, <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/index.html> (15.5.2012)
- Hungarian National Bank, <http://www.mnb.hu/> (15.5.2012)
- World Bank, <http://www.worldbank.org/> (15.5.2012)

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON THE STRUCTURE AND SPECIALIZATION OF SERBIAN AND HUNGARIAN EXPORTS

Abstract: Foreign direct investments can affect the structure and specialization of the host country's exports directly, if the products of foreign companies differ from the existing export structure, and indirectly, through spillover effects. The effects of foreign direct investments on the structure and specialization of exports depend on the level and type of foreign direct investments, sectoral distribution and technology used in the production as well as absorption capacity of domestic enterprises. Foreign direct investments in Serbia in the past were largely directed to the market-oriented activities that belong to the tertiary sector, which did not contribute to solving the problems of permanent trade deficit. On the basis of comparative analysis of the impact of foreign direct investments on the structure and specialization of Serbian and Hungarian exports, the aim of this paper is to highlight the importance of foreign direct investments for raising export competitiveness and determination of the degree of export specialization that positively affects the valuation of exports and troubleshooting trade deficit.

Keywords: foreign direct investments, export structure, specialisation of exports, competitiveness.